

Juozas KARACIEJUS

DAR DĖL LIE. *sėbras* KILMĖS

LKŽ duomenimis lie. *sėbras* dabar daug dažniau tarmėse vartojamas reikšme „bičiulis, bendrininkas; draugas“ ir gerokai rečiau neigiamą atspalvį turinčia reikšme „blogos kompanijos dalyvis“, kuri, be jokios abejonės, yra antrinė, atsiradusi iš tarpinės reikšmės „bendras, bendrininkas“, kurią dar fiksuoja ir minėtasis žodynas. Šiomis reikšmėmis šį žodį, kaip ir jo vedinius *sėbrauti* „bendrauti“, *sėbravimas*, *sėbrystė* „draugavimas“ taip pat randame M. Daukšos, K. Sirvydo, S. Chilinskio bei kitų autorių raštuose bei rankraštiniuose Rytų Prūsijos dvikalbiuose žodynuose (plg. LKŽ XII 277–278). Nors *sėbras* lietuvių kalboje vartojamas seniai, tačiau jo kilmė nėra aiški. Jo lietuviškumu dar XX a. pradžioje suabejojo K. Būga.

1910 m. „Vilties“ laikraščio 46–48 numeriuose buvo išspausdintas K. Būgos straipsnis „*Kadūkas, aznyčia* ir keletas kitų svetimos kilmės žodžių“. Šiame straipsnyje, t. y. jo dalyje išspausdintoje 47 „Vilties“ numeryje K. Būga rašė „*Svetimas* žodis atskirti nuo *saviškio* nėra lengvas daiktas; kodėliai nėra ko stebesi, kad kartais mūsų rašytojai vieną antrą svetimos kilmės žodį paskaito *saviškiu*¹ ir toliau priduria: „Savo laiku aš irgi esmi buvęs apydosnis. Lietuvių kalbės išdan aš indėjau sekančius svetimos kilmės žodžius: *luge* „czółno“ (Aistiški studijai, p. 9), *katas* l. c. 9, *kuodelis* l. c. 25, *bile* l. c. 56, *vagonas* l. c. § 30¹⁴, *varsa* l. c. § 37²⁷, *vica* l. c. § 42¹⁴, *plyta* l. c. 150, *sėbras* l. c. § 61, *drigantas* l. c. § 66², *kudlos* l. c. 106*, *trieliuoti* l. c. 9, *bizas* l. c. § 69²⁵“ (RR I 198).

Tai pirmas K. Būgos pasisakymas apie šio socialinio termino nelietuvišką kilmę. Nors čia jokių konkretesnių argumentų, kurie bylotų apie skolinimąsi nepateikiama, tačiau taip rašydamas K. Būga tikriausiai buvo išstudijavęs to meto lingvistų (A. Brücknerio, F. Solmseno) darbus. Ir vėlesniuose straipsniuose K. Būga, minėdamas šį žodį ar jo vedinius įvairiems teiginiams pagrįsti, jo kilmės neaiškina. Pirmąkart plačiau socialinio termino kilmę jis aptarė apie 1918 metus rašytame ir nebaigtame darbe „A. Preobraženskio „Etimologinio rusų kalbos žodyno“ pastabos ir papildymai“ („Замечания и дополнения к этимологическому словарю русского языка А. Преображенского“). Čia K. Būga nurodęs, jog „baltiška forma *sebra* „bi-

¹ Citatoje visur pabraukta K. Būgos.

čiulis“, iš kurios suomių *seura* „visuomenė“, estų *sõbra* „bičiulis“ (...) latvių kalboje žinoma ne tik Ulmaniui“, tęsia: „Forma *sēbras* buvo žinoma ir lietuviams. „Summoje / Abá / Trumpame įfzguldime / Ewangeliu ... Kiedainise ... 1653“ skaitome: *Ir pamoia ant Siabru kurie buwa kitoj eldijoj 158, kurie buwa Siabray Simanuy 159, fu faways siabrays 159, Diaws fiabra Táworif zciaus ligia jau turet nenori 202*. Parašymu *ia* vietoje *e* perteikiama platus garso *e* tarimas. Koks garsas slepiasi po Daukšos raide *ê* (Post 293₅₀) formoje *fêbrai*, negalima nustatyti („не может быть решено“). Vadinasi, K. Būga pripažįsta, kad lietuvių kalboje, panašiai kaip ir latvių, greta šnekamosios kalbos *sēbras* senuosiuose raštuose yra užfiksuota senesnė forma *sebras*. Tačiau jų santykio detaliau neaiškindamas jis toliau rašo: „Lie. *sēbras*, dgs. *sēbrai* „kokio nors dalyko ar užsiėmimo dalyvis, dalininkas, sėbras“ (Dusetos) iš r. *сябр* „сябёр“ (Срезневский Матер. III 907 t.)“, o „slavų *sębo* „socius, suus“ žodyje *сябр*, serbų *sēbar* atliepia s. pr. *semba*- išlikusį prūsų genties Sembai (lot. nom. pl. forma Sembi) pavadinime“²(RR II 560–561). Bet labiau įsigilinus į šią K. Būgos etimologiją, kuriai ne visai buvo linkęs pritarti ir E. Fraenkeli (Fraenkel, 1962, 768–769), kyla nemažai papildomų klausimų, į kuriuos ši etimologija neatsako. Pirmiausia, tai koks vis dėlto yra ryšys tarp senųjų raštų *sebras* ir šnekamosios kalbos *sēbras*, nes iš pacituotų K. Būgos minčių išeina, kad senųjų raštų *sebras* (su *e*) yra baltiškios formos *sebra*- reliktas, o šnekamosios kalbos *sēbras* (su *é*) – slavizmas, o tuo sunku patikėti. Antra, kada ir kodėl Pabaltijo finai šį socialinį terminą skolinosi iš baltų (plačiau žr. Kalima, 1936, 160–161; Kalima, 1941, 340–350; Sabaliauskas 1963 126; Thomsen, 1890, 215–216), o ne iš rytų slavų, juoba kad dabar šis terminas vartojamas tose rusų kalbos tarmėse, kurios yra arti ugrofinų arealo, ir, trečia, kodėl šiose rusų kalbos tarmėse taip įvairuoja šio žodžio forma, plg. *сябёр* (Riazanė, Pskovas, Kurskas), *себёр* (Orlovas, Kurskas), *шабёр* (Riazanė, Tambovas ir kt.), juolab kad toks įvairavimas nėra jau toks naujas reiškiny (pvz., forma *шабьръ* užfiksuota XV a. Novgorodo raštuose) (plg. Фасмер, 1987, III, 587, 824; IV, 391–392)? Juk paprastai toks įvairavimas būdingesnis skoliniams, o ne saviems žodžiams. Šie ir panašūs klausimai, atrodo, iki šiol tebedomina tyrinėtojus ir todėl dėl lie. (resp. baltų) *sēbras* kilmės ir nesutariama: vieni kalbininkai (Trubačev, 1959, 165–166; Smoczyński, 1982, 232), remdamiesi K. Būga, jį laiko skoliniu, kiti – atvirkščiai – savu arba neaiškios kilmės žodžiu (Blesse, 1957, 96–100; Fraenkel, 1962. 768–769; Фасмер, 1987, III, 587, 824; IV, 391–392; Karulis

² Įdomu pastebėti, kad su šia etimologija K. Būga buvo supažindinęs A. Preobraženskį, atrodo, gerokai anksčiau, nes pastarasis „Etimologiniame rusų kalbos žodyne“ rašo: „лит. *sēbras* *участникъ, товарищъ, себёръ*, лит. *sēbrs* (у Ульм. *sēbris, sābris*) изъ рус. *сябёръ*. Но лит. *sebrs* изъ балт. *sebras*, откуда фин. *seura*, слав. *sębrъ* соответствует *sembi* (у Адама Бременскаго) *имя прусскаго племени жившаго въ провинциі Samland*. Так Буга (письм.)“. *Зг. Преображенский* II 1959 267.

1992 II 141; Moutsos, 1983, 169–179; Schmid, 1975, 326; Schuster-Šewc, 1964, 253–254), o baltizmų slavų kalbose tyrinėtoja J. Laučiūtė rusų *сѣбра сѣбра* laiko baltizmais, kurių baltiška kilmė nepakankamai argumentuota (Laučjute, 1982, 148). Taip iš karto vėl kyla klausimas, kodėl taip yra? Turbūt paprasčiausias atsakymas būtų, kad rusų *себѣр* bei jo variantai taip pat nebeturi patikimos etimologijos. Dauguma anksčiau tyrinėtojų sl. *sebrъ* kildino iš ide. įvardžio **se-*, **so-* ir siejo su skr. *sabhā* „susirinkimas, kiemas“, go. *sibja* „giminė“, s. v. a. *sippa*. Dabar ši mintis reiškiamą atsakymu (plg. Fasmer, 1987, III, 587, 824).

O. Trubačiovas „Slavų kalbų giminystės terminų istorijoje“ pabrėžęs, jog „Lie. *sēbras*, la. *sēbris* laikomi skoliniais iš rusų kalbos. Taip manė ir K. Būga“, toliau rašo: „Sl. *sebrъ* kilęs iš formos **sem-ro-* su priesaga *-r-*, jos darybiniai ryšiai su *sēm*, *sēmьja* yra neabejotini. Priebalsis *b* čia yra pozicinis, „sustiprina“ *m-r* grupę, todėl formos **sembo-*, **sebo-* abstrahuoti negalima. Sl. *sebrъ*, kuris yra iš **sem-ro-*, turi patikimesnių atitikmenį: lie. *šeimerys* „draugas“, vedinį iš **šeimā-*, **šeimeria-* < **šeimera-*, t. y. tokį patį vedinį su priesaga *-r-* kaip ir sl. *sebrъ* < **semro*“ (Trubačev, 1959, 166). Tačiau E. Fraenkelis sl. *seb-* siejimu su rusų *semeja*, lie. *šeima*, la. *saima* taip pat linkęs abejoti (Fraenkel, 1962, 769). Be to, lie. *šeimerys* LKŽ žodyne pateiktas tik iš Niedermanno žodyno, J. Otrembskio gramatikos ir niekinama reikšme *draugas, bičiulis* iš J. Jablonskio ir Lazdynų Pelėdos raštų (LKŽ XIV 606). Vadinasi, šnekamojoje kalboje retai vartojamas žodis. O. H. Schuster-Šewc 1964 m. nagrinėdamas kai kuriuos pietų slavų socialinius terminus yra palietęs ir sen. serbų *себрь* „plebens“, serbų *сѣбар* „žemdirbys“ istoriją. Pažymėjęs, jog: „Tokią lytį pažįsta ir s. sl., plg. s. r. *себѣр*, *-бра* „bendras, bendrininkas su antru valstiečiu kartu apdirbęs žemės sklypą“, toliau rašo: „Trubačiovas (Жг. История терминов родства... S. 116) baltų leksemas (lie. *sēbras* „draugas, bendras“, la. *sebrs*, *sebris* „t. p.“) laiko slavizmais. Kalima, Blessé, Fraenkelis (LEW S. 768) lie., la. lytis laiko iš seno baltiškėmis ir giminiškėmis su s. i. *sabhā* „susirinkimas“, go. *sibja* „giminaičiai“, s. v. a. *sippa* „t. p.“. Jeigu pastarųjų teisybė, tai sl. žodžių negalima atskirti nuo šios leksemų grupės“ (Schuster-Šewc, 1964, 253–254). Labai panašią mintį, recenzuodamas Chr. S. Stango knygą „Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen“, 1975 išsakė ir W. P. Schmidas. Jo nuomone, „Kultūros istorijos požiūriu itin įdomus ž. lie. *sēbras* „Gefährte, Genosse“ greta *sēbras* ir *sebrà* „Gesellschaft, Gemeinschaft“. E. Fraenkelis ir E. Blesse laiko jį baltų veldiniu (Fraenkel, 1962, 768 t.). Tada būtų vėl baltų-slavų-germanų bendrybė: *sēbras*, s. *sjabr* ir giminiški žodžiai, go. *sibja* ir jo giminaičiai. Prieš skolinimąsi iš slavų kalba ir suomių *seura* „Gesellschaft“, estų *sõber* ir t. t. (žr. Kalima, 1936, 160 t.). Šį žodį su kryžiuku reikėtų įtraukti į Stango sąrašus“ (Schmid, 1975, 326). Atrodo, galime sakyti, kad pastaruoju metu šio socialinio termino kilmė pasidarė dar neaiškesnė negu anksčiau. Todėl dabar, sprendžiant šio socialinio termi

no kilmės problemą, nereikėtų tylomis apeiti V. Abajevo pateiktą faktą. V. Abajevas, etimologizuodamas oset. *særvæt* reiškiantį „bendrai aulo naudojamą ganyklą, varyklą“, jį kildina iš **sabra-ǰa-*, kur *-ǰa-* yra kolektyviškumo priesaga, o *sabra-* gretina su r. *шабр, сябр, себр, шабёр, сябёр, себер* „kaimynas, dalininkas, kuris dirba žemę su kitu valstiečiu“, lie. *sėbras* „draugas, bičiulis“, suomių *seura* „bendrija“ ir baigdamas priduria, kad „galbūt čia turime svarbią skitų-slavų-baltų-suomių socialinę ūkinę izoglosą“ (Abaev, 1979, III, 88–89). Ši V. Abajevo mintis tikrai verta dėmesio, nes K. Būgos pateikta *sėbro* etimologija kelia gana daug abejonių ir prašyte prašosi papildomų tyrinėjimų. Žinoma, negalima atmesti ir dar vienos hipotezės, jog lie. (resp. baltų) *sėbras*, kaip ir iki šiol aiškios etimologijos neturintis lie. *tařnas*, labai senais laikais į baltų teritoriją galėjo patekti iš mums dabar nežinomo šaltinio, nes abu šie žodžiai priklauso labai mėgstančiam migruoti kultūrinės leksikos sluoksniui.

Literatūra

- Abaev*, 1979 – В. И. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка, 3, Ленинград.
Blesse E, 1957, Lettische Etymologien. – KZ 75 91–121.
Fasmer 1987 – М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, 3, 4, Москва.
Fraenkel E., 1962, Litauisches etymologisches Wörterbuch, 2, Heidelberg.
Kalima J., 1936, Hämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki.
Kalima J., 1941, Slav. **sębrъ* „Nachbar“ und balt. **sebras*. – ZfSlPh 17 (2) 342–350.
Karulis K., 1992, Latviešu etimoloģijas vārdnīca, 1–2, Rīga.
Laučjute, 1982 – Ю. А. Лаучюте. Словарь балтизмов в славянских языках, Ленинград.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, 1–15, Vilnius, 1941–1992–
Moutsos D., 1983, Greek *σέμπρος* and Slavic **sębrъ*. – IF 88 165–179.
Preobraženskij, 1959 – А. Г. Преображенский. Этимологический словарь русского языка, 1–2, Москва.
 RR – K. Būga. Rinktiniai raštai, 1–3, Vilnius, 1958–1961.
Sabaliauskas A., 1963, Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – LKK 6 109–136.
Schmid W. P., 1975, [Rec. kn.:] *Stang Chr. S. Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*. Oslo-Bergen-Tromsø. – IF 80 325–327.
Schuster-Šewc H., 1964, Zur Bezeichnung des Bauern im Slawischen: **chlopъ*, **kъmetъ*, **smъdъ*. – ZfSl IX (2) 241–255.
Smoczyński W., 1982, Indoeuropejskie podstawy słownictwa bałtyckiego. – ABSl 14, 211–240.
Thomsen V., 1890, Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, København.
Trubačev, 1959 – О. Н. Трубачев. История славянских терминов родства, Москва.

SUR L'ORIGINE DU MOT LIT. *sėbras*

Résumé

Dans cet article l'auteur examine l'histoire du mot lit. *sėbras* „un compagnon, un complice, un ami“ et tire la conclusion que l'origine de ce mot n'est pas claire jusqu'à l'heure actuelle.